

СТАНОВИЩЕ

от

проф. д-р Тодор Христов, СУ "Св. Климент Охридски"

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по:

област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата докторска

програма Социология

Автор: Деница Тодорова Шишкова

Тема: „Комуникационни стратегии и културни императиви и на социалните движения след 1990 г. в България“

Научен ръководител: доц. д-р Елица Димитрова

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Със заповед № РД-21-1092 от 19.05.2023 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема " Комуникационни стратегии и културни императиви на социалните движения след 1990 г. в България" за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социология (Социология и науки за човека). Автор на дисертационния труд е Деница Тодорова Шишкова – докторантка в редовна форма на обучение към катедра "Социология и науки за човека" с научен ръководител доц. д-р Елица Димитрова.

Представеният от Деница Шишкова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи: молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд; автобиография в европейски формат; протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд; дисертационен труд; автореферат; списък на научните публикации по темата на дисертацията; копия на научните публикации; списък на забелязани цитирания; декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи; справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет

2. Актуалност на тематиката

Тематиката на изследването е актуална. На фона на нарастващата българска литература върху протестите и новите социални движения дисертационният труд на Деница Шишкова се откроява с внимателното реконструиране на социалната мрежа в основата на един дълготраен и сравнително успешен протест.

3. Познаване на проблема

Деница Шишкова познава изключително детайлно историята на протестите за запазването на старозагорския парк "Бедечка". Концептуалните рамки на изследването са формирани от мрежовата теория и от утаените в нея понятия и аналитични техники, произхождащи от структурния функционализъм. Поради това са оставени настрана други възможни подходи към социалните движения: историческата социология, конфликтно-ориентираните подходи, антропологическите изследвания, дискурсивният анализ. Тъй като последните доминират българското изследователско поле, встрани от полезрението на автора са останали и значителен дял от българските проучвания върху протестите като културни и социални практики (например монографията Множества на несъгласните на Валентина Георгиева, статии на Валентина Георгиева, Леа Вайсова, Жана Цонева, Ивайло Динев, Христина Амбарева). В изследването са маркирани и алтернативни подходи към изследвания проблем, които на този етап са останали нереализирани, например разглеждането на протестите като перформативни актове (с. 184).¹

4. Методика на изследването

Дисертацията на Деница Шишкова се откроява с внимателното и прецизно описание на изследователската методология. Сърцевината на изследването е анализът на социалната мрежа на участниците в протестите за запазването на старозагорския парк "Бедечка". Емпиричната основа се състои от две серии дълбочинни интервюта, проведени през 2017 и 2020-2021 г., обработени чрез тематичен анализ (първата серия от 9 индивидуални и 2 групови интервюта е проведена в контекста на работата по документалния филм "Случаят "Бедечка""; втората серия се състои от 15 интервюта с участници в протестната мрежа). Върху анализа на социалната мрежа е насложен функционален анализ. Тъй като интервюираните са подбрани по т.нар. метод на снежната топка с изходна точка контактите на самия автор, анализираната мрежа е третирана като егоцентрична (179), което оправдава включването на автоетнографско описание на личната ангажираност на изследователя. Смятам това за допълнителен принос на дисертационния труд, макар той да не е отбелязан в научните приноси, описани в автореферата към дисертацията. Наред с това бих искал да отбележа, че описанието на методологията предвижда диагностика на конфликта, но макар това да е интересна идея, не става докрай ясно

---

¹ Макар понятието перформатив да се среща на няколко места в текста, то има по-скоро смисъла на пърформанс, отколкото на перформативен акт (виж например. с. 129).

в какво се състои тя (на с. 193 е споменато, че в резултат на диагностиката общността "Запазете Бедечка" е идентифицирана като основен протагонист, но ако Деница Шишкова е имала предвид нещо друго или повече, бих я помолил да го изясни в отговорите си). Бих искал също да помоля за допълнителни пояснения по отношение на първата хипотеза на изследването, че "причините, следствията и механизмите са сходни и независими от контекста на съответното социално движение" (хипотезата е формулирана по начин, който позволява различни интерпретации: че социалните движения имат инвариантна структура, че изпълняват устойчива социална функция, че представят дълбинен социален антагонизъм, дори просто че се абстрахират от социалния контекст, измествайки борбите си в една виртуална среда).

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Първоначалната мотивация на изследването е да се покаже, че едно социално движение не може да бъде дирижирано (184). С тази цел Деница Шишкова е изградила описание на движението за защита на парк "Бедечка", впечатляващо със своята многопластовост. То тръгва от историята на казуса, за да разграничи в дълбочината му няколко пласта от единици: дейците на движението (116-7); фазите на развитие (латентна фаза, инициране, формиране на ядро, формализиране, втора латентна фаза, 118 сл.); физическо и социално конструирано пространство (104); нормативен, политически, образователен и икономически императив (83); външни или вътрешни и политически, културни или биографични ефекти (31); два основни координационни механизма (едностранно прехвърляне на контрол и обвързващо споразумение, 29); макро, мезо и микро ниво на описание (76). Идентифицираните елементи са свързани помежду си от функции, например някои от дейците формират триади, стабилизиращи движението (140), функционират като брокери и концентратори (141), осигуряват връзка с медии (126) или знания за релевантните административни процедури (189).

Такъв подход към социалните движения позволява да се избегне свеждането им до разкази за героични борби, както нерядко правят активистите изследователи. Но това предимство е свързано с известен недостатък, защото по-общите пластове на анализа се опират на разграничения, които имат имплицитен нормативен характер. Такова е например разграничението между демократични общества, от една страна, и дисфункционални и авторитарни политически режими от друга, което Деница Шишкова е наследила от използваната научна литература (за нейните ограничения виж т. 3 на настоящото становище). Това разграничение е нормативно, защото то предполага, че демокрацията създава структури за свободно изразяване на недоволство (47) и предлага достатъчно възможности за въздействие върху държавната власт (особено участието на избори; 44). Поради това гневните масови протести са характерни по-скоро за дисфункционални и авторитарни режими (44), докато демократичните социални движения имат характера на "добре организиран колектив, който се стреми към рационална трансформация на обществото" (40). Това нормативно

измерение на анализа се изразява от една страна в твърдението (отново възприето от използваната научна литература), че "хибридната мрежа може да бъде разгледана като добрия/демократичен/общностен начин за организиране на хора..." (20). Тъй като общността "Запазете Бедечка" е тъкмо такава мрежа, анализът не просто показва 'как', той указва 'как трябва'. Макар да не е съществено с оглед на целите на дисертацията, би било добре това 'трябва' да бъде дискутирано експлицитно и по възможност допълнително обосновано, особено с оглед на амбивалентния резултат от протестите (към който ще се върна по-долу). От друга страна имплицитната нормативност на изследването е оказала влияние върху начина, по който е мислен социализма, като монолитна система, в която всички решения са продиктувани "от високо партийно равнище" (77). Създаването на парка обаче, във времето на социализма, се дължи по-скоро на локални актьори и дори да приемем, че в определен момент от изграждането му високото партийно равнище е диктувало, то в крайна сметка е продиктувало плана за създаването на зелен пръстен около Стара Загора, възникнал след опожаряването на града през 1877 г., реализиран в значителна степен благодарение на дейността на архимандрит Методий Кусев (82). Впрочем социалистическият период сам по себе си не е съществен за целите на изследването. Но той е основата, върху която е изградено едно схващане за постсоциализма, което придава допълнителна нормативност на анализа. Ще я илюстрирам със следния коментар, отново е наследен от научната литература, върху която стъпва изследването: "Социалистическите градове са създавани с малко внимание към логиката на пазара. ... Затова пространствената трансформация на постсоциалистическите градски райони изисква значителни корекции в пространството." (78) Изследването анализира случай на ограждане, разрушаващо едно общо благо. Но след като социализмът е мислен в опозиция на демокрацията, разрушаването на общото благо изглежда демократизиране или поне либерализиране, при това предизвикано от невниманието на социализма към пазарната логика, а оттук и ограждането вече следва да бъде описвано не като отнемане на общото в частна полза, а като корекция в пространството. Докторантката е доказала на дело своята критична позиция към такива форми на ограждане и не трябва да бъде държана отговорна за един режим на описание, утаил се дълбоко в постсоциалистическите изследвания, но все пак бих искал да отбележа, че той заличава социалните противоречия, представя експроприирането на публични блага в благородната светлина на възстановяване на нормалността и оттук имплицитно го оправдава.²

---

² Пример за изключването на социалните противоречия може да бъде също и следният коментар: [Стара Загора се характеризира със] "сравнително висок за страната стандарт на живот, но без достатъчно разнообразие от възможности за професионална реализация. Поради тази причина много хора избират да развият собствен малък и среден бизнес." (86) Такова обобщение вече предполага да мислим града като едно, оттук да оставим настрана онези групи, чийто стандарт на живот не е сравнително висок, да преобразим безработицата в липса на възможности за професионална реализация, да игнорираме онези, които не могат да се справят с натиска на обезценяването на труда под стойността на възстановяването на работната сила като развият бизнес, да използваме реториката на предприемачеството, за да загладим антагонизмите, които разтварят разломи в живота на града. Сходен ефект има и описанието на случая като "системен проблем ... [свързан] с регулацията на процесите." (86)

Този недостатък на изследването на Деница Шишкова обаче е напълно компенсиран от богатството му, дължащо се далеч не само на многопластовостта на анализа, която вече споменах. Сериите от разграничения, които мрежовият анализ наслагва върху случая "Бедечка", са направили възможно улавянето на едно богатство от хибридни феномени: (а) Респондентите наслагват върху спорния терен различни режими на териториализация: парк, бахчи, сметище, квартал с къщички, ПУП, икономически потенциал, които циркулират през разграничението между физическо и социално конструирано пространство (104) и тъкмо поради това показват как едното неизменно прелива в другото. (б) Релевантните социални групи, вписани в изградения от Деница Шишкова модел на културните императиви, са по същество професионални, но това вече показва, че социалните мрежи на собствениците, протестиращите, администрацията, медиите са всъщност дифузни и трудно могат да бъдат вписани в модел, основан върху ценности (83). Впрочем тези социални мрежи изглеждат дълбоко разслоени, например между собствениците, мечтаещи или твърдящи, че мечтаят да построят върху територията на парка малки къщички с дворчета (111), и инвеститорите, чийто проект за хипермаркет в южната част на парка се е оказал неуязвим дори за гражданско недоволство (123); разслоени са също и участниците в движението, между ядро и периферия (139), между онези, които имат индивидуални характеристики и "Х.Д., Н.И., СтК, СлК, М.С., С.Ч., М.Ж., Д.И.", описани единствено като "участници в движението" (117). (в) Историята на движението на свой ред включва рой хибридни дейци, които трудно могат да бъдат вписани в разграниченията, структуриращи по-дълбоките пластове на анализа и поради това предлагат нови, обогатяващи перспективи (лично аз бих искал да изследвам например хлапетата, раздаващи флаери на бабите по време на референдума, 181).

Освен хибридни феномени, внимателният анализ на социалната мрежа на движението е направил възможно също и регистрирането на ред модифицирани функции: (а) историята на града, имената, дори цветът на футболния отбор са придобили нормативната функция на ценности, предавани през поколенията (84); (б) икономическите интереси на частните собственици са получили политическата функция да изразяват дистанцията от една вече отминала идеология (85); (в) стратегическото положение на града, описано в икономически термини, същевременно функционира като политически императив (85); (г) координационните механизми работят по неочакван начин, защото участниците в движението понякога прехвърлят контрола върху едно или няколко лица, но само временно и само във връзка със специфични задачи като осигуряването на контакт с медиите; същевременно обвързването помежду им се дължи не на споразумение, а на формирането на афективна общност.

С оглед на тези хибридни единици и модифицирани функции, уловени от аналитичната оптика на Деница Шишкова, не мисля, че нейното наблюдение над тематиките, че "става дума за глобални тенденции с локално приложения" (72), може да бъде

обобщено върху движението изобщо. Струва ми се, че то е много повече от локален вариант на глобален инвариант, то е вариант, видоизменящ инварианта си. Благодарение на това богатство, преливащо отвъд твърдите разграничения на системната теория и структурния функционализъм, изследването на Деница Шишкова показва убедително, че социалното движение за защита на парк "Бедечка" не може да бъде сведено до искане, отправено към публичните власти. Разбира се, то е също и това, но същевременно има характера на "обратна връзка" (29), на авторефлексивна комуникация, която преминава през точките на публична власт, за да се върне обратно към самите протестиращи. Тъкмо тази авторефлексивна комуникация конституира участниците в движението като 'ние', като общност. Също както мрежата на движението, тази общност е формирана около целта да се запази паркът. Но за разлика от социалните мрежи, тя няма характера на топологична структура, осигуряваща циркулацията на информация, власт или енергия. Тя е по-скоро планът на иманентност, в който се разгръща топологията на протеста.³ Деница Шишкова опитва да улови тази общност, възникнала от движението, с понятието идентичност. Но идентичността в изследването не е мислена като идентификация, тя се основава преди всичко върху когнитивна нагласа, която е по същество авторефлексивна, защото е свързана не само с целите или ценностите на движението, но и с "невидимата линия (граница на преминаване)" (145),⁴ която отделя своите от външните. При това тази невидима граница не функционира като разделителна линия, както би предполагало едно конвенционално схващане за идентичността. Тя е по-скоро праг на близост, преминаван от онези членове, които вече изглеждат по-близки с движението, отколкото с други политически общности от рода на партиите, неправителствените организации или администрацията (добър пример за функционирането на този праг на близост е начинът, по който Деница Шишкова получава достъп до затворената Фейсбук група, след публикуване на видео с багер в парка; 189).

Тъй като създава общност, социалното движение за защита на парк "Бедечка" е продуктивно, макар процесът на ограждане да изглежда по-скоро отложен, отколкото спрял (или "обърнат", както се надява респондентът П.С.; 172). Тъкмо защото си дават сметка за това, респондентите оценяват протеста условно, като "доста положителен пример..." (191), "до момента ... успешен ... но все пак е рано..." (172). Независимо от това обаче участниците не възприемат движението като непълноценно, напротив, то е вече изпълнено с ценностите на солидарността, справедливостта, споделената борба, то вече е произвело култура (174), чиито позитивни ефекти далеч не се свеждат до създаването на медиен отзвук или до промяната в отношението на обществеността към казуса "Бедечка". Културата на движението преди всичко

---

³ тъкмо в този смисъл следва да бъде разбрана в контекста на това изследване дефиницията на мрежова общност като "група от хора, които са много по-свързани помежду си, отколкото са свързани с други групи и лица в други части на мрежата" (19).

⁴ Виж също казаното за идентичността като авторефлексивно отношение към себе си на с. 29.

е преобработила отвътре самите участници (изследването е описало серия подобни преобработения, концептуализирани като лични трансформации и биографични ефекти, 178).

6. Преценка на публикациите и личния принос на докторанта

Дисертационният труд представлява собствено, оригинално изследване на докторант Деница Шишкова. Представените публикации са по темата на дисертацията и удовлетворяват наукометричните критерии за получаване на докторска степен.

7. Автореферат

Авторефератът отговаря на изискванията и отразява основните резултати, постигнати в дисертацията.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

В заключение бих искал да поставя няколко въпроса: (а) В откъсите от интервюта често става въпрос за справедливостта (108-109, 146-7). Изследването отбелязва централността на проблема, но не го коментира подробно. Затова бих искал да попитам как участниците в движението схващат справедливостта и несправедливостта и в какво според тях се състои справедливото решение на казуса с парк "Бедечка". (б) Интервюираните често обясняват организацията и начина на протестите с нуждата от събития, например детски рожден ден под стария чинар (126), Manequin challenge с дроне (131), излъчването на живо във Facebook на конфликт със собствениците на имоти (134). На какво се дължи тази нужда от събития? Споменатият в дисертацията стремеж към атрактивност (151) по-скоро перифразира проблема, отколкото го решава. Затова бих искал да попитам дали събития от този род могат да бъдат мислени като спектакли, дали стремежът към превръщането на протестите в спектакли се дължи на нуждата те да бъдат разпространявани публично през социалните медии, или напротив, това е необходимо за превръщането им в новини (но тогава каква е разликата например между протест на Орлов мост и VR представяне на парка на централната градска улица. (в) Данните от изследването, включително автоетнографския анализ (185), показват, че немалко от участниците в движението работят или учат в чужбина (115-6). Бих искал да попитам дали мотивацията на такива участници има специфични черти, или тя по-скоро съвпада с тази на живеещите в града.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Дисертационният труд показва, че докторантката Деница Шишкова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по социология като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята положителна оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Деница Шишкова в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социология.

12 юни 2023г.

Гр. София

Изготвил становището:

Тодор Христов